

УДК (477)340.15“15/16”

О.Й. ВОБК, канд. юрид. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГРАМОТИ УПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО XV–XVI СТОЛІТЬ

Ключові слова: міське право, міське самоврядування, джерела права, упорядкування, регулятивні нормативні акти, міщани, податки і мито

В умовах незалежної України відбуваються активні економічні перетворення та соціально-політичні зміни, що впливають на процес формування нової правової системи відмінної від попередньої – радянської доби. Цей процес є далеко не завершеним, він має свої як об'єктивні закономірності так і суб'єктивні передумови. Розвиток галузей промисловості, сільського господарства, торгівлі, банківської справи та інфраструктури потребують подальшого юридичного забезпечення. Конче необхідні поліпшення у сфері освіти, науки та охороні здоров'я правовою основою яких продовжують бути застарілі нормативні акти, що вже не відповідають їх теперішньому стану. Суттєві зміни у системі місцевого самоврядування потрібно було провести ще декілька років назад. Крім того, для завоювання міжнародного авторитету Україна вимушена пристосовуватися до життя передової в економічному та соціальному розвитку європейської спільноти. Саме відсутність необхідних перетворень не дає нашій країні змоги вступу до Європейського Союзу. Реформування правової системи України потрібно здійснювати не тільки через рецепцію позитивного світового досвіду, а й з урахуванням історичних національних і культурних особливостей, враховуючи їх перш за все при здійсненні реформи місцевого самоуправління взагалі та міського самоврядування безпосередньо.

Україна має багатостолітню історію еволюції міського права. Кожен із періодів цієї історії мав свої особливості, а саме виникнення джерел міського права, становлення його окремих інститутів, зміни правового становища мешканців, розвиток органів міського самоврядування тощо.

Метою наукового дослідження даної статті є охарактеризування вихідних від великокняжої і королівської влади офіційних норм права які набували загальнообов'язкового значення в українських містах у складі Великого князівства Литовського (цей період в історіографії називають ще литовсько-руською добою), а саме грамотам упорядкування (або грамоти міського упорядкування). Її новизна полягає у визначенні грамот упорядкування, як самостійного, окремого джерела міського права, що були чинними правовими актами в українських містах XV–XVI століть, поряд з міськими правовими звичаями, загальноземськими законодавчими збірниками (Судебник 1468 р., Литовські Статути 1529, 1566 і 1588 рр., Устава на волюки 1557 р.), місцевими земськими уставами, привілеями на магдебурзьке право самоуправління, зводами магдебурзького права (Саксонське зерцало, Вайхбільта, Право Хелминське, Право муніципальне магдебурзьке, Порядок судовий у справах міських права магдебурзького, Артикули права магдебурзького тощо), декретами міських судів та нормативними актами, які ухвалювалися воєводами земель, війтами міст, магістратами або ратушами.

Під поняттям «міське право» потрібно розуміти сукупність правових норм, якою регулюється суспільні відносини з питань функціонування системи міського самоврядування. Воно є різновидом права місцевого самоврядування. Вперше поняття міського права зустрічається якраз в грамотах упорядкування з кінця XV століття. Наприклад, в Уставній грамоті великого князя литовського Олександра київським міщанам від 26 травня 1494 р. записано: «А хто мешканку и зъ домомъ пойметъ въ местскомъ правѣ, тотъ маєть службу тую жъ служити, которая и первой съ того

дому йшла» [1, с.145], що можна зрозуміти як накладання на чоловіка, який одружився на міщанці і перейшов проживати до її київського будинку тих обов'язків, які закріплені за цим господарством міським правом. Про особливу галузь міського права йдеться в статті першого збірника «*Jus municipale Magdeburgense*», що був чинним в українських містах XVI століття: «Право бывает или божественное, или городское, или провинциальное... Право городское или муниципальное есть то которое люди одного города, или форума, постановили между собою соблюдать, в силу своего желанья и древних обычаев...» [2, с.979].

Початок розвитку вітчизняного міського самоврядування відноситься до незапам'ятних часів середини I тисячоріччя нашої ери. Але оформленням руських міст у вигляді торгово-ремісничих центрів, на думку М. Тихомирова, припадає на визначену епоху X–XII ст. [3, с.435]. Органами громадського міського самоврядування стають народні збори всіх правоздатних і дієздатних мешканців (горожан) - віче та виборні посадники та тисяцькі. Невиправного удару давньоруській міській економіці, культурі і самоврядуванню було завдано монголо-татарською експансією 30–40-х років XIII століття та наступними навалами орди. Проте об'єктивні економічні і соціально-політичні обставини та воля народу відроджували міста, основою життя яких було громадське самоврядування без якого неможливою була сильна державна влада.

Традиції давньоруського вічового самоврядування в українських містах збереглися та продовжували існувати в XIV–XVI століттях, коли вони перебували у складі Великого князівства Литовського. Громади українських міст та містечок зберігали певну адміністративно-правову автономію тому, що вони приєднувались великими князями литовськими до своєї держави за принципом «ми старовини не рушимо, новини не заводимо». У XIV столітті українське міське самоврядування діяло на думку деяких науковців у формі війтівств. Останні функціонували поряд з врядниками, старостинською та воеводською ад-

міністраціями, які представляли у містах інтереси державної влади або феодального власника. Війтів часто обирали на загальних міських вічах. Причому право вільного вибору останніх визнавалось верховною владою за українськими містами ще на рубежі XV–XVI століть [4, с.14]. Вічові основи громадського життя зберігаються і після надання українським містам в литовсько-руську добу великокняжою владою магдебурзького права на самоврядування, що надало останньому особливої, відмінної від західноєвропейських міст своєрідності.

Кількість наукових праць, що стосується вітчизняного міського права литовсько-руської доби взагалі та характеристики юридичних пам'яток міського самоврядування XV–XVI століть безпосередньо, досить обмежена. Висвітлення теми становлення українського міського права вказаного періоду було започатковане фундаментальною працею М. Владимирського-Буданова «Німецьке право в Польщі й Литві» (Львів, 1903) та працях В. Антоновича «Українські міста» і Д. Багалія «Магдебурзьке право на Лівобережній Україні», надрукованих у збірнику «Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в.» (Львів, 1904). В подальшому до цієї теми зверталися в своїх роботах: О. Грушевський «Города Великого княжества Литовского» (К., 1918); Р. Лашенко «Лекції по історії українського права. Литовсько-польська доба» (Прага, 1925); М. Чубатий «Державно-правове становище українських земель Литовської держави під кінець XIV в.» (Львів, 1926); І. Греков «Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV–XVI вв.» (М., 1963); П. Сас «Феодальные города Украины в конце XV–60-х годах XVI в.» (К., 1989); Ф. Шабульдо «Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского» (К., 1987) та інші. До нових історико-правових досліджень останніх років в яких тим чи іншим чином досліджувалось міське право литовсько-руської доби, слід віднести монографії В. Марочкіна «Українське місто від XV до середини XVII ст.: звичаєво-

правова атрибутика як історичне джерело» (Торонто, 1999), О. Русиною «Магдебурзьке право у пізньосередньовічному Києві (XV – початок XVII)» (К., 2001), А. Резнікова «Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правий нарис)» (Луганськ, 2006), М. Кобилецького «Магдебурзьке право В Україні (XIV – першої половини XIX ст.: історико-правове дослідження)» (Львів, 2008); П. Гураль «Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження»: (Львів, 2008).

Визначаючи грамоти упорядкування, як окреме джерело міського права литовсько-руської доби XIV-XVI століть, насамперед їх слід відмежувати за формою і змістом від великокняжих та королівських привілейних грамот на пожалування українським містам магдебурзького права самоврядування. Завданням останніх була кардинальна зміна ролі і місця міст у правовій системі Великого князівства Литовського, юридичне оформлення їх відносної автономії в самостійному управлінні міським господарським життям та соціальним захистом міщан. Це були за формою офіційні акти, які містили такі основні постанови: 1. Місто звільнялося від обов'язковості загальнодержавних законів. Завдяки цьому місто могло само для себе встановлювати закони на основі магдебурзького права; 2. Місто звільнялося від суду й адміністративної влади княжих урядників; 3. Місто дістало право володіння ґрунтами в середині міста; 4. Міщанство дістало деякі полегшення й безкоштовне користування державними лісами і так далі [5, с.89]. Прикладом привілейних грамот на магдебурзьке право самоврядування можуть бути: «Грамота великого князя Свидригайла, жалующая Магдебурское право городу Кременцу» 09 травня 1438 р. [6, с.3]; «Грамота, пожалованная городу Луцку великимъ князем Литовскимъ, на Магдебурское право» 31 червня 1497 р. [6, с.10]; Грамота короля Сигизмунда І. подтверждающая городу Владимиру, на основании более древнихъ грамотъ, Магдебурское право» 17 липня 1509 р. [6, с.28]; «Подт-

вердительная грамота Польскаго короля Сигизмунда І на Магдебурское право, дарованное городу Киеву» 29 березня 1514 р. [7, с.127] та багато інших.

На відміну від привілейних грамот на магдебурзьке право, грамоти міського упорядкування; по-перше, не змінювали правового статусу українських міст у Великому князівстві Литовському, а удосконалювали вже існуючий правопорядок та закріплювали їх правовий «status quo» - саме цим вони за формою були подібні до місцевих земських хартиї, по-друге, вони надавалися великими князями литовськими і королями польськими як містам де існувало ще старе вічове громадське самоуправління, так і містам з новим магдебурзьким правом самоврядування. Від всіх інших привілейних грамот, які стосувалися міського управління вони відрізнялися тим, що їх суб'єктом завжди була міська громада та самоврядні органи влади.

Не можуть бути віднесені до грамот упорядкування наступні акти міського права: «Грамота короля Казимира Луцкому старосте Петру Яновичу, о невзиманіи у мещанъ подвѣдъ при отправленіи на войну» 1489–1490 рр. [1, с.109], «Грамота Литовскаго великаго князя Сигизмунда Казимировича Киевскому воеводе князю Ивану Глинскому, о предоставленіи Луцкому мытнику Шамаку мыта в Києве, на два года» 28 листопада 1506 р. [8, с.1] та «Королевская грамота Киевскому воеводе Дмитрію Пуятичу» 03 грудня 1503 р. [1, с.355] тому, що хоча вони стосувалися міського господарства, їх виконання покладалося на воєвод, а не громаду; «Грамота Киевскому воеводе Андрею Немировичу, обь отводе Золотоверхому Михайловскому монастырю городскаго поля подь пащню за пробитымъ валомъ» 08 серпня 1522 р. [8, с.142], – стосується церковної власності у місті; що не була під юрисдикцією міської громади; «Грамота королевы Бонь, освобождающая евреевъ города Ковля отъ взноса всякихъ податей и даней, въ замене которыхъ они обяываются уплачивать ежегодный чиншь – по одному червонцу отъ каждаго двора» 14 серпня 1547 р. [6, с.49], – відносить-

ся до євреїв, які проживали у місті своєю громадою, а не до всіх міщан; «Уставная грамота Киевскаго воеводы Андрея Немировича о томъ, чтобы ремеслянные цехи въ Кіеве были подъ ведомствомъ ратуши» та їй подібні не може бути віднесена до грамот міського упорядкування тому, що за авторством належить не центральній, великокняжій владі, а місцевій, воєводській. Таких прикладів, що підкреслюють автентичність грамот упорядкування литовсько-руської доби та їх відмінність від інших джерел міського права можна навести безліч.

З різних об'єктивних та суб'єктивних причин далеко не всі документи литовсько-руської доби збереглися до нашого часу. Копії грамот міського упорядкування, як й інші правові акти литовсько-руського права зберігалися в Литовській Метриці – державному архіві Великого князівства Литовського, а оригінали передавалися міським громадам в особі війтів. Укладачами архівів у містах з магдебурзьким правом самоврядування Великого князівства Литовського були магістратські установи та ремісничі цехи. До 1569 року включно на території Великого князівства Литовського 70 міст отримали от великих князів литовських та королів польських грамоти на право самоврядування. Виборним самоврядним органом був магістрат на чолі з війтом та декількома його заступниками - бургомістрами, що поділявся на палату-ради і палату-лави. Архівна справа входила до функцій радців палати-ради під контролем самого війта. У великих ремісничих цехах архівними справами відали писемні майстри або голови цехів, які, крім того, зберігали цехові скриньки і книги.

У фондах ЦДІА м. Києва збереглося дуже мало магістратських книг або їх залишків, що стосуються міст Правобережної України. Найзначніший з них ф.39 «Кам'янецький магістрат», 157 одиниць збірників якого охоплюють 1519–1801 рр. Діловою мовою книг є латинська і польська, часто змішана латинсько-польська. [9, с.81]. Деякі відомості кінця XV – початку XVI ст. є також у документах

актового характеру державних судово-адміністративних органів у великих містах, що зберігаються в Центральному Державному історичному архіві Львова, а також у відділах рукописів наукових бібліотек Києва та Львова, та в цехових книгах українських міст, що або опубліковані Археологічною комісією ВУАН, або досліджені і видані Ю. Сецінським за назвою «Материалы для истории цехов в Подолии» [10].

Починаючи з 40-х XIX ст., надруковано більш ніж 2000 документів Литовської Метрики. Ці правові акти були оброблені та видані здебільшого в російських систематизованих збірниках «Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов», «Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею». Із них тільки частина стосується міського права литовсько-руської доби. Автор вважає, що до грамот упорядкування наданих українським містам Великого князівства Литовського (до Люблінської унії 1569 р.) відносяться:

1. «Уставна грамота Литовскаго великаго князя Александра Киевскимъ мещанамъ» 26.05.1494 р. [1, с.144];
2. «Льготная великокняжеская грамота мещанамъ Владимира Волынскаго» 21.01.1495 р. [1, с.148];
3. «Жалованная грамота Литовскаго великаго князя Александра Киевскимъ мещанамъ» 04.06.1497 р. [1, с.173];
4. «Жалованная грамота Литовскаго великаго князя Александра Луцкимъ мещанамъ» 06.02.1498 р. [1, с.175];
5. «Уставная великокняжяя грамота Киевскому войту и мещанамъ» 14.05.1499 р. [2, с.194];
6. «Грамота короля Александра луцкимъ мещанамъ» 24.06.1502 р. [1, с.14];
7. «Жалованная подтвърдительная грамота Литовскаго великаго князя Сигизмунда Киевскимъ мещанамъ» 08.12.1506 р. [8, с.2];

8. «Грамота короля Сигизмунда I луцкимъ мещанамъ» 16.01.1507 р. [6, с.15];

9. «Грамота выданная Сигизмундом I каменецкимъ мещанамъ» 22.05.1519 р. [6, с.34];

10. «Грамота Польскаго короля Сигизмунда городу Киеву» 1922 р. [7, с.130];

11. «Подтвердительная грамота Польскаго короля Сигизмунда погоревшимъ мещанамъ города Луцка» 18.06.1528 р. [7, с.136];

12. «Грамота короля Сигизмунда I, устанавливающая городские доходы, назначаемые на укрепление и содержание фортификаций города Владимира» 20.06.1532 р. [6, с.26];

13. «Жалованная подтвердительная грамота Киевскимъ мещанам на безпошлинную торговлю въ Литве» 15.04.1545 р. [11, с.120];

14. «Грамота короля Сигизмунда-Августа луцкимъ мещанамъ» 29.12.1552 р. [6, с.16];

15. «Грамота королевы Боны, освобождающая бургомистровъ и писаря ковельскаго магистрата отъ уплаты чинша» 09.01.1556 р. [6, с.57];

16. «Грамота королевы Боны, разрешающая ремесленникамъ города Ковля устроить цехи» 10.01.1558 р. [6, с.58];

17. «Грамота короля Сигизмунда-Августа в пользу луцкихъ мещан» 28.03.1558 р. [6, с.17];

18. «Окружная грамота Польскаго короля Сигизмунда-Августа, освобождающая мещанъ города Канева, как людей украинныхъ, отъ платежа мыта за живность по всему Великому княжеству Литовскому» 04.04.1558 р. [7, с.149];

19. «Окружная грамота Польскаго короля Сигизмунда-Августа, освобождающая мещанъ города Винницы отъ пратежа торгового мыта по Великому княжеству Литовскому, на известный срокъ, по случаю перенесения ихъ поселения подъ новый Винницкій замокъ» 04.04.1558 р. [7, с.150];

20. «Окружная грамота Польскаго короля Сигизмунда-Августа, предоставляющая боярамъ и мещанамъ города Черкасъ, какъ людямъ украиннымъ право безмытного провоза техъ товаровъ, которые они имеютъ при себе при поездкахъ для покупки живности» 04.04.1558 р. [7, с.150];

21. «Грамота короля Сигизмунда-Августа, подтверждающая городу Владимиру права, пожалованные тремя предыдущими грамотами» 06.08.1560 р. [6, с.28].

Назва вище перелічених документів умовна, означена так авторами систематизації давніх актів у середині XIX століття. В архіві Литовської Метрики у заголовках грамот відмічено, що вони здебільшого називаються як «Привілей» або «Визвоління». Насправді ж грамоти упорядкування, як і переважна більшість нормативно-правових актив литовсько-руської доби мала канцелярською мовою Великого князівства Литовського самоназву «Лист». Наприклад, в Уставній грамоті київським міщанам 26.05.1491 р. значиться: «Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ кожному доброму, хто на него узрить, или чтучи его услышитъ, кому потреба будете того ведати». Це була стандартна фраза у вступній частині важливих юридичних документів, що ухвалювалися великими князями литовськими. Автор статті виділяючи в один вид Листи, що надавалися міщанам українських міст від усіх інших нормативно – правових актів литовсько-руського права, для зручності їх характеристики умовно називає «грамотами упорядкування», або «грамотами міського упорядкування»: по-перше через те що «грамотами» починаючи з середини XIX століття науковці традиційно означають давні юридичні документи вітчизняного права, – по суті ця назва вже прижилася в історіографії; по-друге, норми цих грамот упорядковували вже існуючі міські правила поведінки, з однієї сторони обопільно між міщанами, а з другої між міщанами і державною та самоврядною владою. Українською мовою «упорядкування» (синонім «упорядкування») тлумачиться як: «Доводити до ладу щось, встановлювати порядок; гарно, як слід влаштовувати, забезпечувати всім необхідним для нормального праці тощо» [11, с.881]. В даному випадку під грамотами міського упорядкування слід розуміти, офіційні правові акти, що наводять належний порядок в соціально-господарському житті міста, порушений через якісь негаразди.

Система юридичних засобів і прийомів створення грамот міського упорядкування XIV-XVI століть проста, але не примітивна. Законодавча термінологія литовсько-руського права тільки починала викристалізовуватися. До юридичних термінів можна віднести: «лист» – законодавчий акт; «кривда» – спричинення шкоди; «володеніє» – володіння; «держаніє» – власність; «слюбуєм» – зобов'язує; «обычай» – звичай; «вено» – подружній викуп чоловіка за дружину; «мыто» – податок; «продати», «заменити», «зичити», «дарити», «обернути» – різні форми договорів тощо.

Спосіб побудови грамот міського упорядкування не відрізняється від попередньо прийнятих привілеїв. Ці документи умовно можна за структурою поділити на: вступ, основний зміст, що умовно поділяють на артикули та засвідчення листа. Кожен із артикулів як правило починався з прислівників – «Також», «Также», «Теж» та «А також», «А коли», що загалом схожі за значенням. Наприкінці грамот чітко видно порядок технічного затвердження документів. Вони, як правило скріплюються великокняжою печаткою в присутності членів Пани – Ради. Все це вносило новизну і прогрес у литовсько-руській законодавчій техніці стосовно прийняття попередніх привілеїв.

Грамоти упорядкування надавалися містам великими князями литовськими і королями польськими у двох випадках: 1) за проханням, ініціативою міської громади (міщан, війта, бургомістрів та радців), наприклад: «Били намъ чолом мещане Кіевскіе, все посполство...» [1, с.144], «Били намъ чоломъ войтъ и вси мещане места Володимерского и просили...» [1, с. 148], «Били намъ чолом войтъ места Луцкого и бурмистры и радцы и вси мещане...» [1, с.175] тощо; 2) за скаргою воеводи на міщан, наприклад: «Самъ Александръ, Божьею милостью великій князь Литовскій, войту места Кіевсого, бурмистромъ и радцомъ и всимъ мещаномъ. Жаловаль намъ очевидно на васъ воевода Кіевскій князь Дмитрей Путятичъ...» [1, с.191].

Укладачі з великокняжої канцелярії при підготовці проектів грамот міського упорядкування спиралися насамперед на такі джерела права: а) міські правові звичаї, які в тексті визначалися термінами «своїми обйчами», «подлугъ давнемо обычая», «по давнему», «по старовине» тощо; б) правові акти у вигляді привілеїв та листів попередніх правителів і самих законодавців: «...и клали передъ нами привилей и листы брата нашего, щастное памяти Александра короля и великого князя...» [8, с.3], «...и вказали передъ нами листъ доброе памяти отца нашего Казимира, короля Польского и великого князя Литовского...» [1, с.144], «...а они дей на то привилея предковъ нашихъ и наши въ себе мають» [7, с.130]; в) норми магдебурзького права на самоврядування: «Ино, какъ есмо давали вамъ право Немецкое, и вы дей тыи вси врьды и пошшины городскіи за себе забрали» [1, с.191]. Деякі норми були запозичені з чинних збірників законодавства, наприклад положення артикула першого Судебника короля Казимира IV 1468 р. до Уставної грамоти київським міщанам 1494 р., правда з деякими змінами: «А у кого што украдутъ, а выймутъ лицемъ въ татя, а того еще будетъ въ домъ свой не вносишь а жона и дети не поживали: жона и дети отъ того правы, а тать мочи ль будетъ заплатити со своего дому, и онъ заплати, а тата казнити по его деломъ подле права» [1, с.145]. Зміна стосується того, що в даному запозиченні не вказано мінімального семирічного віку для настання юридичної відповідальності. В текстах грамот упорядкування зустрічаються багато регламентуючих правових норм, які раніше не були передбачені. Це є проявом продовження нормотворчості нових господарів Великого князівства Литовського, хоча вони постійно декларували загальний принцип «Бо ми никому новини не велимъ вводити, а старины рухати» [1, с.146].

За функціональною спрямованістю всі грамоти міського упорядкування відносяться до регулятивних правових актів, тих які встановлювали права і обов'язки членів міської громади. По суті вони були збірниками норм

права, які за характером розпоряджень, що містилися в них, можна поділити на три групи: 1) дозвільні норми, що вказують на можливість здійснювати певні дії, наприклад «А коли, у великую воду, дерево попливеть, а любо дошки, а хто свое перейметь, а любо дружне, въ томъ имъ ся правовати» [1, с.145], «Але купцы и ремесленики всякіе мають добровільно огонь у своїхі домахі завжді держати, коли хочачи» [8, с.3]; 2) зобов'язальні, які вказують на необхідність здійснювати певні дії, наприклад: «А мостъ имъ городскій мостити, а отъ того на нихъ слугамъ воеводинымъ посокерщины не брати» [1, с.145], «И мы врядили по давному: мають лучники тыи луки воеводе давати, къ Велико-дню и къ Боему народженью, как и передь тымъ давали» [1, с.195]; 3) заборонні, ті які вказують на необхідність утримуватися від здійснення дій певного роду, наприклад: «А города имъ не рубити», «А холопу и робе не верити, а на светочьство ихъ не пушати; а ни суда съ неволникомъ не надобе», «А мещанамъ и слугамъ местскимъ съ послы у въ Орду не ходити» [1, с.145]. Найбільше в грамотах міського упорядкування зустрічається правових норм про звільнення міщан українських міст великими князями литовськими від визначених податків, мит та відробіткових повинностей. Ці правові норми були зобов'язальними саме для воевод, намісників та інших вярників державних адміністративно-судових органів.

Грамоти міського упорядкування вміщують в собі норми (в сучасному розумінні) різних галузей та інститутів права, які тільки починають формуватися. А саме норми державного права визначали права і обов'язки міського населення, наприклад право вільного вибору місця проживання для міщан «А котрий мещанинъ, по своєму несчастью, въсхочетъ пойти до юного города або места, а маючи свое што властное: ино ему продати, а любо пойти, со всимъ своимъ, у великое князство Литовское, а не за границу» [1, с.145]. Норми зобов'язального права встановлювали відповідальність за спричинення матеріальної шкоди злочинцем «Пакъ ли не

будеть татиевы чимъ заплатити, ино и лица у двор не брати, отдати истцу у кого вкрадено» [1, с.145]. Грамоти упорядкування забезпечували водні, берегові, лісові та інші сервітути членів громади, наприклад: «А въ боръ вольно имъ їздити по дрова, на вси стороны, где первой того здавна ездживали» [1, с.146]. Окремі артикули грамот міського упорядкування стосувалися кримінального матеріального і процесуального права. Залежно від об'єктів злочинного посягання виділяються такі види злочинів: 1) майнові: «А у кого што украдутъ...» [1, с.145]; 2) проти моралі: «Колли жонка и зъ жонкою побьеться...» [1, с.194]; 3) проти релігії й церкви: «...з белыми головами непочесныи речи делаючи...» (*від авт.*, білі голови - священники) [1, с.194] тощо. Все ж таки, як видно з тексту всіх грамот міського упорядкування першочергове значення надається нормам податкового права, що регулювали суспільні відносини у сфері справляння податків, мит та відробіткових повинностей до великокняжої, воеводської та міської (магістратської) скарбниць, встановлюючи при цьому права і обов'язки міщан. Норми грамот упорядкування: по-перше, відміняли нові податки та роботи, які встановлювалися воеводами, старостами та іншими вярниками всупереч звичаєвому праву і попереднім привілеям, наприклад, Жалувана грамота луцьким міщанам 1498 р., звільняла їх від нових мит, надання підвід та починки ставка на річці Стир, а Жалувана грамота київським міщанам 1506 р., звільняла мешканців від утримання послів й гінців кримського хана та турецького султана, що йшли до короля [7, с.130]; по-друге, в наслідок надзвичайних обставин (голод, набіги татар і турків, пожежі) на строк або безстроково відміняли загальноміські податки та внутрішні торгові мита для міщан по всьому Великому князівству Литовському, так Грамота міщанам Володимира – Волинського 1495 р. через голод і розорення татарами, відміняла на рік виплати «капщизни» (*від автора*, податок з продажу горілки), а для міщан Києва, як оборонного міста безмитна торгівля в межах держави встановлюва-

лася навічно Жалуваними грамотами у 1506 та 1545 роках; по-третє, перерозподіляли та регулювали збір вже встановлених або нових податків на користь державної та самоврядної влад, наприклад, Уставна грамота київському війту і міщанам 1499 р. устанавлювала які податки виплачуються на користь воеводи або міста, а Грамотою каменецьким міщанам 1560 р. визначалася розкладка нового податку під назвою «сошь» (від автора, податок на будівництво міських укріплень) між вірменами, русинами і католиками. Деякі артикули грамот міського упорядкування уміщують в собі норми спадкового, сімейно – шлюбного, земельного та інших галузей права. Визначним для історії українського права є те, що в цих юридичних актах вперше вказується нова соціальна верства населення – козацтво. Так в Уставній великокняжій грамоті київському війту і міщанам 1499 р., визначаються деякі права, обов'язки та юридична відповідальність козаків під час їх проживання і торгівлі у м. Києві.

Підсумовуючи викладене автор вважає, що грамоти міського упорядкування XV–XVI століття потрібно визначати, як окреме джерело права литовсько-руської доби та виділяти із загальної сукупності так званих великокняжих і королівських привілеїв. Ці нормативно-правові акти в єдності з привілеями на самоврядування та збірниками магдебурзького права протягом декількох століть (до кінця XVIII ст.) були правовими засобами упорядкування суспільних відносин в українських містах, що закріплювали їх політичний і господарський розвиток. Грамоти міського упорядкування залишаються великим пластом недостатньо досліджених пам'яток українського міського права, які потребують подальших ґрунтовних наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією.- СПб. : Въ Типографіи II Отделения Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1846. – Т. I. – 375 с.

2. Кистяковский А. Ф. Очеркъ историческихъ сведений о своде законовъ, действовавшихъ въ Малороссіи подъ заглавіемъ: Права, по которымъ судится Малороссійскій народъ / А. Ф. Кистяковский. – К. : Университетская Типографія, 1879. – 1027 с.

3. Тихомиров М. Н. Древнерусские города / М. Н. Тихомиров. – М. : Политическая литература, 1956. – 477 с.

4. Гурбик О. А. Вічові традиції й самоуправління міст середньовічної України / О. А. Гурбик // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність) : тези міжнародної наук.-практ. конф. – Рівне, 1993. – С. 14.

5. Чубатий М. Д. Огляд історії українського права: історія джерел та державного права / М. Д. Чубатий. – К. : Ноосфера, 1994 – 218 с.

6. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторе. Часть пятая. Акты о городах (1432–1798). – К. : Университетская Типографія, 1869. – Т. I. – 638 с.

7. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссією. – СПб. : Въ типографіи Эдуарда Праца, 1865. – Т. II. – 279 с.

8. Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією – СПб. : Въ Типографіи II Отделения Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1848. – Т. 2. – 397 с.

9. Швидько Г. К. Магістратські архіви / Г. К. Швидько // Нариси історії архівної справи в Україні. – К. : В Д «КМ Академія», 2002. – С. 78–88.

10. Сецинский Е. Материалы для истории цехов в Подолии / Е. Сецинский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества – Каменец-Подольский, 1904. – Вып. X. – 140 с.

11. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссією. – СПб. : Въ типографіи Эдуарда Праца, 1863. – Т. I. – 301 с.

12. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

Вовк О. Й. Грамоти упорядкування українських міст Великого князівства Литовського XV-XVI століть / О. Й. Вовк // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 83–91 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11voiklc.pdf>

Досліджена характеристика одного з джерел вітчизняного міського права, а саме специфічні ознаки грамот упорядкування, які були регуляторами суспільних відносин в українських містах XV-XVI століть у складі Великого князівства Литовського для улаштування їх господарського життя і правопорядку.

***

Вовк О.Й. Грамоты упорядочения украинских городов Большого княжества Литовского XV-XVI столетий

Исследована характеристика одного из источников отечественного городского права, а именно специфические черты грамот упорядочения, которые были регуляторами общественных отношений в украинских городах XV-XVI веков в составе Великого княжества Литовского для устройства их хозяйственной жизни и правопорядка.

***

Vovk O.I Charts to Organize the Ukrainian Cities of the Grand Duchy of Lithuania XV-XVI Centuries

The publication is devoted to a characterization of urban sources of domestic law, namely the specific characteristics letters ordering that are regulators of social relations in Ukrainian cities XV-XVI centuries in the Grand Duchy of Lithuania for the arrangement of their economic life and order.

Форум права ФОР